

İSTANBUL'DA KADIN İNANIŞLARI, "TANDIRNAME"LERDEN BİR ÖRNEK

Sennur SEZER*

Kadın inanışları konusu, benim konuşmaya karar verdiğim anda pişman olduğum bir konu. Bu pişmanlığın nedenlerini aradığımda, genel inanışlardan ayrı, daha çok kadından kadına, kimi zaman anneden kıza devredilen özel bir inanış sistemini kurcalamaya kalkıştığımı; bu sistemin toplumsal tarihsel nedenlerini araştırmak, kadınlarımızın yaşayışlarının gizlerine ışık tutmak isterken anılarımı incitebileceğimi farkettim. Halk inanışı diye adlandırılan, çoğu temelsiz sayılan bu inanışlara önceleri "kadın söylenceleri" adını vermeyi düşünmüştüm. Sonra, annemin bana aktardığı kimi inanışları, okumuşluğuna yakıştırmayacak "Tandırname'ye göre"/"Kadınların tandırnamelerine göre" deyişini anımsayıp bu adı seçtim. Macar türkolog Ignâcz Kunos'un, Türk Masalları'nın İngilizce baskısına alt başlık olarak Tandırname sözcüğünü seçmesi de beni yüreklendirdi. Tandırname sözcüğü benim için, Muhtar Paşaoğlu'nun yaklaşık kırk beş yıl önce yazdığı biçimde (Tarih Hazinesi, sayı 2, 1 Aralık 1950-Eski İstanbul'da Gündelik Hayat, 1992) "kocakarıların boyuna tekrarladığı, ısıtıp ısıtıp ortaya koyduğu martavallar (..) ecdaddan kalma, akla sığmaz sözler, adetler" demek değil. Kimisi unutulmuş, kimisi biçim değiştirmiş inançlar, uygulamalar. Bu inançların, al basması, al karısı gibi kimilerinin Orta Asya'daki Türk topluluklarında da yaşadığını saptayan araştırmacılar var. Çarşamba Karısı ise kadın inançlarının bölgeler yaşama koşullarına göre biçim değiştirmesinin en güzel örneği. Bilecik yöresinde, Salıy Çarşambaya bağlayan gece yün eğirildiğinde kızacağı varsayılan bu kadın ya da kadınlar, evde yedi yaşında bile bir erkek bulursa etkilerini yitiriyorlardı. Yün eğirme gibi zor bir işe bir günlük tatil getiren bu korkutucu kadın figürü, Balıkesir yöresinde cimri ve zengin evlerin cezalandırıcısı kimliğiyle oldukça sevimli. Orta boylu, etine dolgun, dar şalvar, cam düğmeli ceket giyen Çarşamba anası, tereyağlı yumurta pişirip yer, kapkaçağı dağınık bırakır. Kadınların evin gelinini ya da gençlerini korumak üzere yarattıkları kolayca düşünülebiyecek bu figüre başka bölgelerde ya da yoksul evlerinde rastlanmaz. İstanbul'da ise Çarşamba Karısı, giyim ve saç

* Araştırmacı, yazar.

bakımsızlığını tanımlayan bir deyim niteliğindedir. Reşat Ekrem Koçu gibi titiz bir araştırmacı bile bu deyimini kaynağını bulamadığını söyler.

Aslında, kolay ve kesin çözümlerinin yapılamayacağı halk kadın inançlarının evcilleşip çoğalarak, başka dinden kadınların inançlarıyla birleşerek görüldüğü İstanbul'u, konuşma konusu olarak seçmem hem bu özelliklerden kaynaklanıyor. hem de ailemin İstanbul kökenli olmasından, yaşamımın önemli bir bölümünü bu şehirde geçirip çeşitli sınıf ve katmanlardan kadınlarla konuşma olanağını bulmamdan.

İstanbul Yaşayışında Şifacılar

Türk-İslam egemenliğindeki tarihinin çok uzun bir bölümünü başkent olarak yaşayan İstanbul, hep çeşitli ulus ve dinlerin yanyana yaşadığı bir kent kimliği taşıyor. İslam dininden ve ayrı uluslardan toplulukların birbirleriyle evlenme benzeri ilişkileriye çok seyrek. İstanbul'da yaşayabilmenin, iş edinebilmenin oldukça sıkı kurallara bağlı olduğu yıllar boyunca, İstanbullunun adet ve geleneklerini biçimlendirdiği söylenebilir. Bu adet ve geleneklere katılan inançlarsa, çok uzak bir kıtadan, Afrika'dan gelenlerin inançlarıyla renkleniyor. Kölelik sisteminin İstanbul'a getirdiği zencilerin belki doğdukları yerlere duydukları özlem belki korunma mekanizması sonucu yarattıkları gizem, özellikle ruh hastalıkları ve bunalılarda etkili sayılan tütsülenme daha doğrusu Arap tütsüsü olayına kaynaklık ediyor. Bu tütsüyü ancak Afrikalılar yapıyorlar. Başa gelerek ya da baş alarak, gelecekle ilgili kehanetlerde, uyarılarda bulunuyorlar. Irksal bir korunmayı sağlayan zenci bacıların dokunulmazlığı, gizemleri, şifacılıkları dar alanlara sıkışıyorsa bunun nedeni, bu tür şifacılar baş vuranların tüm ailelerini bu tür bir korumaya tabi tutmak zorunda oluşları. Bu inanç biçiminden, İstanbul diline "rüküş"luk gibi bir deyim kalıyor. Alay için kullanılan bu sözcük, bir dişi perinin adı. Zenci tütsücülerin kullandığı ve öğütlediği kırmızı şekerden şerbet verme, özel tütsü, beneksiz siyah ya da kırmızı horoz adakları yaygınlaşmamış gibi görülse de İstanbullular kaza geçirdikleri yerlere, ilk taşındıkları evlere şeker şerbeti dökme, nazara uğradıklarında çeşitli maddelerle tütsülenme, özellikle evliyalara horoz adama inancını uzun zaman sürdürmüşler. İstanbul dilinde "iyi saatte olsunlar" diye anılan, cin ve periler, "baş gelme"ye de halk diliyle "babaları tutma" denilen ruh değişimleri, sinir krizleriyle hem kimi İstanbullu kadınların bunalımlarını sağaltmışlar hem de zenci kölelere dokunulmazlık sağlamışlar.

İstanbul şifacıları, Afrikalı bacılar yanında, ocak denilen, kimi tedavileri soylar boyu sürdüren Anadolu şifacıları. Bir el yeteneği, halk ilaçları birikimine dayanan aileye bağlı şifacılık aktarılamıyor. Kimi tedavileri yapanlarsa, bu konuda yetenekli saydıkları kişilere "el veriyorlar". Bu tedaviler bile, yaptıkları masaj vb gibi işlemlerde belli bir formülü yinelemek zorundalar: "Benim elim değil, Fatma Anamızın eli". Çünkü Hz. Fatma, kan durdurma

yetisi de olduğu söylenen ilk İslam şifacılarındandır. Konu dışı gibi görülen bu cümleyi anlamamın bir nedeni, İstanbul kadınlarının, din dışı olduğuna inanılabilecek bir işe giriştiklerinde, örneğin kahve fala baktıklarında, itirazları benzer bir cümleyle karşılama alışkanlığından. "Fatma anamızın da, Hz. Ali savaştayken, fala baktığı söylenir." ya da "Hz. Fatma bir gün, savaştaki Hz. Ali'yi merak edip, kahve fincanındaki şekillere bakmış. Onun yaralı olup olmadığını öğrenmeye çalışmış."

Hz. Fatma'yı örnek göstererek, inanışları, davranışları "meşru" göstermek, Müslüman Türk kadını için oldukça yaygın bir davranış. Anadolu'nun bir çok köşesinde, Hz. Fatma'nın üstüne Hz. Ali'nin evlendiği, bunu duyan Fatma Anamızı bir titreme tuttuğu, bu titremenin dayandığı kavak ağacına geçtiği, aldırılmaz görünmek için helva kavurmaya kalkıp kaşık yerine eliyle unu kavurduğu, Hz. Ali'nin gelip "ya Fatma, gelin bana değil Hasana geldi" dediği anlatılır. İstanbul'da Cumartesi günü yıkanan çamaşırın kederle kirle-neceği inancını, yaşlı İstanbullularla tartışmaya kalkmışım gençliğimde. O zaman çamaşır ocakta kaynatıldığından, bu inancın, Musevilerin cumartesi ateş yakmamalarından kaynaklanmış olabileceğini söyleyince, yaşlılar düşünüp kaldılar. Ben İstanbul'da bir dönem çok kalabalık olan Türk kökenli Musevilerden söz edecektim ki, İstanbul'a sonradan gelmiş bir başka yaşlı kadın atıldı: "Hiç de değil. Fatma Anamız bir Cumartesi hastalanmış. Kimse onu arayıp sormamış. Çünkü herkes çamaşır yıkıyormuş. O da, benden vasiyet olsun, kim Cumartesi çamaşır yıkarsa, vurup devirdin kazanını, söndürün ocağını "demiş" Elbet bu sağlam kanıtı hiç bir şey diyemedim.

İstanbullu'nun şifa aradığı yerler yalnız Anadolu ocakları ve Afrika büyülerinin islami nitelikler kazandığı evler değil. Hristiyanların ayazmaları da aynı işlevi görüyor. Ayak ağrıları, göz ağrıları için bu konudaki ünlü ayazmalardan bu şekilleri taşıyan plakaları almak, Müslüman Türk kadını için ayıp değil. Kimi türbelerden taş alırcasına rahatlıkla yapıyor bunu. Kendine büyü yapıldığına inandığında, büyü çözdürmek için yapılanlar, yedi dalga suları vb. para etmeyince, papaza okunmayı seçiyor.

Burada, konuyu çok dağıtmadan, İstanbul kadınının yaşama bölgesi sınırlarını, kimi inançlarını belirleyen toplumsal koşulları belirlemek gerekir.

Evceğizim Sen Bilirsin Halceğizim

İstanbul kadınının yaşama alanını eviyle sınırlamak pek yanlış olmaz. Kimi buyruklarla giyimi, sokağa çıkma saatleri, gidebilecekleri semtler belirlenen İstanbullu kadınının yaşama alanı, evini, evinin sokağını pek aşmaz. En çok mahalle sınırları içinde kalır. Alışverişini bile sokak satıcılarından yapan kadınının, eğer yakınlarda bir yatır ya da türbe yoksa, ünlü yatırlara evliyalara gitmesi zordur. Hiç değilse yalnız başına bunu yapma olanağı yoktur. Bu zorunluluk, onu ev içinde kolay yerine getirilebilecek adaklara, nerede olduğu bilinmez, adı anılarak adak adanan ermişlere yöneltir. Kimi zaman yapılan

tılsımlar, kadının kimseye söyleyemeyeceği durumlar içindir. Kimi tılsımlar da, bir toplumsal dayanışmayı sağlar.

İsterseniz bu iki zıt durumu örnekleyeyim. İstanbul kadınları kimi küçük dertleri için İbrahim Etem Dede'ye adak adarlar: "İbrahim Etem Dede/Gömleği keten Dede/Şu dileğim olursa/Sana kapı arkasında yedi (kırk) göbek atam Dede". Kimseler görmeden yerine getirilen bu adağın kökenini ne yazık ki bilmiyorum.

Yine, nerede olduğu bilinmeden, adı anılarak adak adanan bir ermiş de Gaip Dede'dir. Küçük kayıplar için adına üç ihlas bir fatiha ya da bir yasin adanır. Bu tür ev içi kayıplarında bir de tılsım yolu vardır. Bir bağ ya da iplik "şeytanın sidikliğini bağlama" niyetiyle düğümlenir. Kayıp eşyayı saklayan şeytanın, bir süre sonra sakladığı eşyayı bırakacağına inanılır. Bu iplik ya da bağın, eşya bulunduktan sonra çözülmesi şarttır. Aynı biçimde aradığı eşyayı bulamayanların, şeytana "kahpe" diye sövdükleri, şeytanın dayanamayacağı tek sövgünün bu olduğuna inanıldığı evler de vardır.

Toplumsal dayanışmaya yönelik adak ve tılsımlar, kısmeti kapalı denilen kızlar için uygulananlardır. Bu tür kızlar için yapılan muskalar işin yalnızca kendine güveni sağlama yanı. Genel uygulamalar, hıdrellezde başında kilit açma, belli yatırlara gitme ve belli sayıda kişiden, evli olması şart, para toplayarak kıza belli bir eşya alma inanışları, bence, kuşkulanan bir duruma teselli arama, evlenmek isteyen ancak istegine eremeyen birinin varlığını duyurma amacına da yöneliktir. Hıdrellezde, kadınlar arasında yapılan kilit açma, olası bir görüclük yerine geçebilir. Eyüp, Çifte Gelinler, Telli Baba gibi yatırlara gitme, hem genç kıızı oyalayacak hem görülmesini sağlayacak gezilerdir. belli sayıda evli kişiden belirli bir para toplayarak yaptırılan yüzüğü parmağına takan kızların kısa sürede evleneceği inancı, daha önceleri çeyizlik bir yorgan olarak uygulanıyordu. Bunun da bir "evlenme isteklisi" duyurma yolu olduğuna inanıyorum. Hatta, yorgan yapımı, belki de çeyizi olmadığından evlenme önerilerini geri çeviren birine yardım olarak başlamıştı.

Çeşitli kişilerden isteme yoluyla şifa arama da İstanbul'da yaygın bir inançtır. Perde dediğimiz göz hastalığında, ki buna halk arasında misafir denir, belli sayıda evden "misafirim geldi" sözüyle ekmek istenir. Bu yol, bu konuya başka çözümler bulmuş kişilerle karşılaşma olasılığını sağlayan bir sağaltma yoludur herhalde.

Adak Sofraları

Adak sofraları, Anadolu'da çeşitli biçimleri görülen bir adak biçimiymiş. Dede Korkut'ta da, belirli bir dilek için "açları doyurma, çıplakları giydirme" görülür. Bu gün de değişik biçimleri görülen adak sofrasının en yaygını Zekeriya Sofrası'dır. Aka Gündüz'ün bir romanına da konu olan, Halide

Edib'in **Tatarcık** adlı romanında anılan bu sofranın yaygınlaşmasının ve kaynağının tam saptamasını yapan yok. A.Esat Bozyiğit bu sofranın "Cumhuriyet sonrası Ankarası'nda görülüp benimsendiğini, 1930 ve 1940'lı yıllarda yaygınlaştığını, günümüzde unutulmaya yüz tuttuğunu" söyler (Türk Halk Kültürü Araştırmaları, 1990/1 Türk Mutfağı Özel Sayısı, s. 19-22). Bu sofraya ile ilgili bilgi ve saptamalara, bu sofranın uygulanış biçiminin İstanbul ve Bursa'da farklı olduğu yargısını da ekler. Bozyiğit, bu sofranın yüzyıl başında Hicaz'dan gelen bir yaşlı kadından kaynaklandığını söylediğini de saptamıştır. İstanbul'daki adak sofraları, Müşfika Abdülkadir (Inan)'in Halk Bilgisi Haberleri'nde yazdığına göre (1 Mayıs 1931, s: 19, s: 152-155) üç türdür: adağın yapıldığı ayın yıl dönümünde kurulan ve yalnızca peynir, zeytin, ekmeğe, yoğurtla kurulan Peygamber sofrası, Şaban ayının birinci günü kurulan, adağı yerine gelenin oruçlu olarak hazırladığı, kırk bir türlü meyva ve yemişle yoğurt zeytin ve ekmeğin bulunduğu Peygamber sofrası, bir de Şaban Ayı'nın ilk haftasında kurulan, sofrayı kuranın oruç tutma yanında, oruç boyunca hiç konuşmama zorunda olduğu, kırk bir türlü meyva ve yemişle kurulan Zekeriyya Sinisi. Bu sofralarda adağı olanlar, birer mum yakar, sonra söndürerek yanlarına alırlar. Müşfika Abdülkadir konuştuğu kişilerden, bu adetin, Şam'dan geldiğini öğrenmiş. Muhakkak ki epey külfetli olan bu sofralar, son yirmi yıldır başka adla ve biçimde kurulmayı sürdürüyor. Ankara'da Sütçü Baba adına ve sütle kurulan bu sofranın bir çay sofrası biçiminde kurulduğu bir toplantıya da ben katıldım. Adağı olanlar, şekerlikten bir şeker alıyor ve adakları yerine gelene kadar bu şekeri saklıyorlardı. Adakla ilgili konunun söylenmediği, ama dertlilerin bir başka duyguyla yanyana gelebildiği bu sofralar, hâlâ yer sinisi üstüne kurulmakta ve bir dayanışma duygusu yaratmakta.

Cinsellik

Benim için, İstanbul kadın inanışlarının en zor anlatılır yanı, cinsellikle ilgili olanları. Cinselliği yokmuş gibi yaşayan, evlilik ilişkilerinde bile, istekli oluşu hoş görülmeyen İstanbullu Türk kadınının bir cinsel tılsımlar kumkuması olduğu kimin aklına gelir. Evli kadınların konuşmalarını duymasınlar diye evin kızlarının el oyalayıcı işlere gönderildiği eski İstanbul evlerinde, kapı önlerinde oyalanarak duyulanlar, çocuk sayılan yaşlarda bölük pörçük duyulan sözlerin, konuşmaların bir giz taşıdığını sezip "mim koymalar", genç kızlıkta, evlilik eşliğinde kimi kadın akrabalarca söylenenler ucuca eklense de, ben de bile gerçek duygusu bırakmıyor. Çok özel, kişiye, aileye özgü inançlar, tılsımlar sanıyordum. Yirmi yıl kadar önce, İstanbul'un yerlisi sayılabilecek, orta sınıf kadınları çeşitli konuşmalarla yokladığımda, kadın inanışlarındaki cinsel öğelerin varlığı konusundaki bilgilerimin kendi kurgum olmadığını anladım. Ancak bu öğeler yine de sıkı saklanan sırlar biçimindeydi, anadan kıza değil, çok yakın arkadaşlar arasında söylenebiliyordu. Bu özelliği yüzünden bu tür kadın inanışlarını, İstanbulla ilgili bir araştırmamda anmadım. Belki de bu çalışmayı, eşim Adnan Özyalçın ile yapmam yüzün-

den. Ama artık çok üstten de olsa bu konuya eğilme zamanı geldiğine inanıyorum.

Cinsel inanışları, cinsel ilişkiyle ilgili olanlar ve benzetme yoluyla cinselliğin bereket ılsımı ve koruyucu olarak kullanımı olarak ikiye ayırabiliriz.

Kadınımızın en korktuğu olayın, beğenilmeme ve aldatılma olduğunu biliyoruz. Bu konuda, cesur kadınların uygulayabileceği bir tılsım "bağlama". Erkekle ilk temasta, erkeğin çamaşır yada bir giyiminden bir ipliği düğümlemeye dayanan bu tılsım, belki de, tılsımı uygulama anının kritikliği, çamaşır-dan iplik koparabilmek için gereken yakınlığın doğuracağı içtenlik gibi öğelerle etkili oluyormuş. Belki de kadına aldatılamayacağı inancını vererek öz-güveni sağladığından, bir vazgeçilmezliğe yol açıyordu.

Cinselliğin bir korunma ve bereket tılsımı olarak kullanılışı, belki de kökleri, Anadolu'nun çok tanrılı, cinsel bereket ilah ve ilaheli dönemine dayanıyor. Bu uygulamalarda, çirkin görünmemek isteyenler cinsel organlarına dokunarak "şirinliği yüzüme" diyorlar. Nazar değmemesi istenen çocuklar yeni gelinler de "bu nasıl kötü gözle görülmüyorsa, bu da kötü gözle görülmesin" diye dualanıyorlar. Beğenilmesini isteyen iş ya da yemek "Buna nasıl kusur bulunmuyorsa, bu da öyle kusursuz görülsün" sözüyle adeta kutlanıyor.

Elbet bunu söyleyen kadınlar, daha çok erkeklere yönelik tılsımlarda bulunuyorlar. Çünkü kadınlar birbirlerinin gövdelerini görmeseler bile ağız ve ayak ölçülerinden cinsel organları için kestirimde bulunmak ve eleştirmek alışkanlığına sahipler. Özellikle kayınvaldeler.

Yemekler için bir bereket duası ise "erkek organı gibi bereketli, kadın organı gibi tatlı" olması dileği ve "kısmeti olanın yemesi" duasıyla sonlanıyor. Bu tür tılsımların şirinlik için "kurt büzüğü satan", fal bakan, kısmet açan çingenceler yoluyla yayılmış olması da düşünülebilir.

Çevre Koruma mı, Korunma mı?

İstanbuldaki kimi inançların bir çevreci bakışı yansıttığını düşündüğüm çok oldu. Tırnakların rast gele atılmayıp, gömülmesi. Saçların bir iğne yastığında biriktirilmesi gibi. Toprağı organik maddeler bakımından zenginleştirebilecek, tırnak gömme, kıyamet gününde tırnaklarını aramama gerekçesine dayandırılır. Saçların rastgele atılması, "kuşların yuva yapmada bu saçları kullanabileceği, ama kuşların yavrularını bu saçlarla yuvaya bağladığı, kuşlar saçlara bağlanıp çırpındıkça, saç sahibinin başının ağrıyacağı" gerekçesiyle engellenir. Her iki davranış da çevre ve temizlik açısından doğrudur. Ama bu çevrecilikte, tılsıma, büyüye inanan İstanbullunun bir korunma isteği yok mu acaba?

Her kızın az da olsa hiç olmazsa ut çalmasını öğrenmesi istenen müzik-sever İstanbulla, kıyamet gününde her telinden ayrı ses çıkacak deccala inanan İstanbul içiçeydi yüzyıllarca. Bu orkestra gibi Deccal da, pencereden bakanların başlarını kesecekti. Acaba kadınların pencereye koşmaları, dış dünya ile ilgilenmeleri mi engellenmeye çalışılıyordu, kimbilir?

Bu gün İstanbulu tanıyıp anlayamıyan biri olarak, bunun yanıtını ben veremiyorum.